

ПРОЛОГ. РОДИНИ

Батьків ваших кров не загинула в вас.

— Гомер. Одиссея

*Твоя матуся і татусь, вони заб'ють тобі баки.
Повір вже, зроблять, хоч самим те може бути й невтямки.
Всі власні ваги віддадуть,
Та ще й до твоїх підведуть.*

— Філіп Ларкін. Ось вам поезія

Узимку 2012 року я вирушив із Делі до Калькутти, щоб провідати свого двоюрідного брата Моні. Показувати дорогу та супроводжувати мене зголосився мій батько, але він увесь час був похмурий та невеселий, заглиблений у власні страждання, які я міг розділити з ним лише почасти. Річ у тім, що мій батько — наймолодший із п'яти братів, а Моні є його найстаршим племінником — сином першого з братів. Ще в 2004-му, коли Моні виповнилося сорок, його відправили до закладу для розумово неповносправних («жовтого дому», як називає його мій батько) з діагнозом шизофренія. Там його постійно тримають під дією ліків — накачують купою різного роду нейролептиків та заспокійливих, — а спеціально приставлений до нього доглядач дивиться за ним, миє та годує його впродовж усього дня.

Мій батько так і не примирився з діагнозом Моні. Довгі роки він вів самотню боротьбу з психіатрами, які лікували його племінника, сподіваючись переконати їх, що поставлений діагноз був колосальною помилкою або ж що порушена психіка Моні у якийсь чарівний спосіб відновиться сама. Раніше батько вже відвідував заклад у Калькутті двічі — тоді ще не дуже

переймаючись та мріючи побачити зовсім іншого Моні, який тихенько собі живе нормальним життям за ґратами.

Проте він знав (як знав і я), що за цими відвідинами стоїть більше, ніж просто дядькова любов. Адже Моні — не єдиний член родини мого батька, хто страждав на психічне захворювання. З чотирьох батькових братів двоє (хоч і не батько Моні, але двоє його дядьків) також мали різного роду розумові відхилення. Отже, божевілля поширене в роду Мукерджі як мінімум у двох поколіннях. І почасти причина небажання мого батька прийняти діагноз Моні полягала в страшній здогадці, що якась частка хвороби, немов токсичні відходи в землі, може чаїтися в ньому самому.

У 1946 році в Калькутті передчасно полишив світ Раджеш, третій за віком брат мого батька. Йому було лише двадцять два. Переповідали, що він підхопив пневмонію, позаймавшись дві ночі фізичними вправами під холодним зимовим дощем, проте пневмонія стала трагічною кульмінацією іншої недуги. Колись на Раджеша покладалися найбільші надії з усіх братів — він був наймоторнішим, найпоступливішим, найхаризматичнішим, найенергійнішим, найулюбленішим та найшанованішим з боку мого батька та всієї родини.

Дідусь мій помер за десять років до того, у 1936-му (його вбили після суперечки щодо слюдяних шахт), залишивши бабусю саму ростити п'ятьох маленьких хлопчиків. Хоча Раджеш був не найстаршим, він доволі легко взяв на себе обов'язки глави родини. Тоді йому було лише дванадцять, але здавалося, що всі двадцять два: його допитливий живий розум дедалі більше набував серйозності, а підліткова самонадіяність переростала в дорослу впевненість у своїх силах.

Але влітку 1946 року, як пригадує мій батько, Раджеш почав поводитися дивно, немов у його мозку від'єднався якийсь провідок. Найпомітнішою зміною його особистості стала мінливість настрою: добрі новини викликали в нього неконтро-

льовані спалахи радості, що часто згасали лише після дедалі вигадливіших акробатичних вправ, тоді як погані новини занурювали його в невтішний розпач. У самих цих емоціях не було нічого надзвичайного — ненормальними були їхні крайні прояви. Узимку того року синусоїдальна крива психіки Раджеша досягла своєї максимальної частоти та амплітуди. Припливи енергії, що переходили в лють та претензійність, траплялися дедалі частіше та лякали дедалі більше, та й зворотні хвилі жалю та смутку їм ні в чому не поступалися. Він почав цікавитись окультизмом, організовував удома спиритичні сеанси або зустрічався із друзями для нічних медитацій поблизу крематорію. Не знаю, чи вживав він якісь наркотики — у 40-ві роки минулого століття в калькутському чайнатауні було задосить опіуму з Бірми та афганського гашишу, щоб заспокоїти нерви молодого хлопця, — але мій батько згадує, що брат став якимось іншим: часом страшним, безрозсудним, з різкими стрибками настрою, роздратованим одного ранку та переповненим радістю наступного. (Здавалося б, прості слова: *переповненим радістю*. У повсякденному вжитку вони означають щось безневинне: коли хтось більш радісний, ніж зазвичай. Але вони також встановлюють певну межу, попередження, зовнішній кордон помірності. Як ви побачите далі, за *переповненням радістю* немає жодного *пере-переповнення*; там є лише божевілля та манія.)

За тиждень до того, як підхопив ту фатальну пневмонію, Раджеш отримав звістку про на диво успішне складання іспитів у коледжі та (у піднесеному настрої) зник кудись на дві ночі, начебто пішов «займатись» до борцівського табору. Коли ж він повернувся, то просто-таки горів у лихоманці та марив.

Тільки багато років по тому, навчаючись у медичній школі, я зрозумів, що Раджеш, скоріше за все, був на самому піку гострої маніакальної фази. Його психічний зрив став

результатом майже хрестоматійного прикладу маніакальної депресії — біполярного розладу.

* * *

У 1975 році, коли мені було п'ять, до нас у Делі переїхав жити Ягу — четвертий за віком брат мого батька. Його розум теж дав тріщину. Високий та худий як тріска, з дещо дикуватим поглядом та копою сплутаного довгого волосся, він був схожий на такого собі бенгальського Джима Моррісона. На відміну від Раджеша, чиє захворювання вийшло назовні лише у двадцятирічному віці, Ягу мав проблеми з самого дитинства. Відлюдкуватий, замкнений від усіх, окрім моєї бабусі, він не міг втриматися на жодній роботі або жити сам. А до 1975-го проявилися ще глибші когнітивні порушення: у нього з'явилися різні видіння, дивні фантазії та голоси в голові, які наказували йому, що робити. Він вигадував десятки різних теорій змов: продавець бананів, який торгував біля нашого дому, бачте, таємно стежить за кожним його кроком. Він часто розмовляв сам із собою, з особливою нав'язливістю повторюючи вголос розклади поїздів («Із Шимли до Говраха калькським поштовим, потім пересадка на шріджаганнатхський експрес до Пурі»). Ягу все ще був здатним на дивовижні прояви ніжності: коли я випадково розбив удома мамину улюблену венеційську вазу, він захвав мене у своїй постільній білизні та сказав моїй матері, що має заховані десь «купи грошей», яких вистачить, щоб купити «тисячу» ваз замість цієї. Але такі випадки були доволі рідкісними: навіть любов до мене не перешкоджала розвиткові його психозу та фантазій.

На відміну від Раджеша, який ніколи не проходив офіційного обстеження у психіатра, Ягу діагноз поставили. Наприкінці 1970-х його оглянув лікар у Делі, діагностувавши шизофренію. Але жодних ліків не прописав. Ягу й далі жив у нас удома, половину всього часу ховаючись у кімнаті моєї